

Kazimierz Długosz

ELEMENTY ŁACIŃSKIE W PRZEZWISKACH UCZNIOWSKICH

Przedmiotem moich rozważań są przezwiska uczniowskie obcego pochodzenia, a ściślej mówiąc przezwiska, dla których głównym tworzywem był język łaciński. Zjawisko powstawania przezwisk jest bardzo ciekawym problemem zarówno językowym, jak i etnograficznym czy ogólnokulturowym.

Przezviska jako nazwy nadane zastępczo konkretnej osobie funkcjonują w nazewnictwie osobowym wsi oraz w mowie uczniów jako przezwiska nauczycieli czy koleżanek i kolegów. Te obydwa rodzaje przezwisk wykazują wiele podobieństwa zarówno ze względu na swą genezę i znaczenie, jak i strukturę. Źródło powstawania przezwisk ludowych jest jednak zupełnie inne niż przezwisk nauczycieli czy uczniów.

Przezviskami ludowymi zajmowało się wielu etnografów i językoznawców, natomiast przezwiskami uczniów onomaści prawie się nie interesowali. Nawet jeśli wspomina się o nich w kilku publikacjach, to niejako przy okazji analizowania przezwisk nauczycieli, w sposób raczej przyczynkarski. Ponadto prace te oparte są na niewielkim materiale przezwiskowym.

Moje obserwacje opierają się na pokaźnym materiale onomastycznym. W ciągu kilkunastu lat prowadziłem badania w szkołach podstawowych i średnich, skąd udało mi się zebrać ponad 4000 przezwisk uczniowskich. Spostrzeżenia na ten temat opublikowałem w książce i kilku artykułach¹. Przezwiska, dla których podstawowym tworzywem było słownictwo łacińskie, pochodzą z kilkunastu szkół średnich i kilku wyższych (Gorzowa, Kielc, Koszalina, Krakowa, Opola, Poznania, Tych, Szczecina, Warszawy i innych).

¹ Por. K. Długosz, *Przezviska uczniów z Kielecczyny*, Szczecin 1986; *Proszę pana, bo on się przeżywa*, czyli o przezwiskach uczniów szkół podstawowych, „Poradnik Językowy” 1983, z. 1, s. 25–38; *Przezviska uczniów zaczerpnięte z programów telewizyjnych i dzieł literackich*, Por. Jęz. 1983, z. 7, s. 435–440; *Kto to jest bakuń?*, „Poradnik Językowy” 1983, z. 10, s. 663–676; *Rosyjskie przezwiska polskich uczniów. Z polskich studiów slawistycznych*, seria VII, Warszawa 1985, s. 105–110; *Wielozłożone przezwiska uczniowskie*, „Onomastica” 1988, 32, s. 155–168.

Jakkolwiek zjawisko występowania przezwisk uczniowskich w szkołach jest dość powszechne, to jednak liczba przezwisk obcego pochodzenia jest stosunkowo niewielka. I tak w wymienionych szkołach zebrano zaledwie około 500 przezwisk zawierających elementy łacińskie.

W niniejszej pracy nawiązuję do rozważań T. Skuliny² i S. Gali³ i przez określenie „przezwisko” rozumiem *nomen proprium* będące nazwą fakultatywną, zastępczą nadaną w celu odróżnienia jakiejś osoby, i mające zdolność apelatywnej charakterystyki nosiciela przez odesłanie do desygnatu, wydarzenia lub zespołu okoliczności, dzięki którym powstało przezwisko. Dość istotny jest fakt, na który zwraca uwagę T. Skulina, że również przezwiska tworzone od nazw własnych, a więc wyrazów bez znaczenia leksykalnego, mogą mieć funkcję charakteryzowania nosicieli. Według jego słusznej opinii jest to tylko modyfikacja definicji nazw własnych jako wyrazów oznaczających⁴.

Fakt powstawania antroponimów przezwiskowych zawierających element łaciński łączyć należy przede wszystkim z nauką łaciny w szkołach oraz z tym, że znaczna część uczniów szkół średnich, a szczególnie liceów, zna podstawowe wyrazy i zwroty łacińskie. Nie wyjaśnia to jednak ostatecznie przyczyn tworzenia i używania obcych przezwisk. Wnikliwe badania upoważniają mnie do stwierdzenia, że tymi przyczynami są:

a) niechęć do używania przezwisk tradycyjnych, które powszechnie spotyka się w szkołach;

b) chęć imponowania i odróżnienia się czymś od ogółu uczniów;

c) manifestowanie swojej wiedzy, a w tym wypadku znajomości łaciny, szczególnie wobec tych, którzy jej nie znają;

d) chęć odświeżenia utartych wzorów tworzenia przezwisk poprzez wprowadzenie wyrazów niezwykłych przez zastosowanie obcego wzoru, czy tylko zbliżenie ich do tego wzoru, często z intencją żartobliwego dowartościowania desygnatu;

e) dążność do zaostreżenia ekspresji wyrazów-przezwisk, wznoczenia ich ładunku emocjonalnego, wydobywania z nich różnorodnych nietypowych efektów komicznych;

f) używanie odrębnego typu przezwisk wzmacnia więź środowiskową i przekonanie członków grupy używającej tych nazw o pewnej autonomiczności swego środowiska, poza tym jakby osłania przed interwencją z zewnątrz, bowiem przezwiska zawierające w swojej strukturze element łaciński nie dla wszystkich są zrozumiałe.

² Por. T. Skulina, *O przezwiskach w języku staropolskim i staroruskim. Z polskich studiów slawistycznych*, t. 1, Warszawa 1972.

³ Por. S. Gała, *Słownictwo nazwisk i przezwisk ludności hylego powiatu piotrkowskiego. Studia Językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich*, t. 4, Wrocław 1979, s. 43–87.

⁴ Por. T. Skulina, *Staroruskie imiennictwo osobowe*, cz. 2, Wrocław 1974, s. 112.

Aby zrozumieć, co kryje się za tymi impresyjnymi określeniami, konieczna jest analiza semantyczna i słotwórcza charakterystycznych typów przezwisk.

W klasyfikacji semantycznej wychodzę z założenia, że każdy fakt nazewniczy wymaga indywidualnej interpretacji. Wyjaśnienie przezwiska, jego motywacja możliwa jest do znalezienia pod warunkiem dobrej znajomości danego osobnika. Przezwiskowy materiał onomastyczny sklasyfikowałem zasadniczo według pięciu grup. O przynależności do każdej z nich decydowały znaczenia podane przez informatorów. W grupie I mieszczą się przezwiska odnoszące się do właściwości fizycznych, w II do właściwości psychicznych, w III przezwiska od nazwisk, w IV od wykonywanego zawodu, w V sytuacyjne. W grupie I tworzy się przezwiska dotyczące tuszy, wzrostu, wyglądu zewnętrznego, ułomności, wad itp.

1. Na określenie osób grubych, potężnie zbudowanych używa się przezwisk:

Adypat (por. *adipatus* 'tłusty, nabrzmiący'), *Basal* (por. *basalis* 'podstawny'), *Pera* (por. *pera* 'gruba torba'), *Sagina* (por. *sagina* 'napychanie, tuczenie'), *Turio* (por. *turio* 'pączek'), *Witula* (por. *vitula* 'jałówka').

2. W stosunku do osób wysokich i chudych używa się następujących określeń:

Bacyla (por. *bacillum* 'łaseczka, pręcik'), *Femina Tinea* (por. *femina* 'kobieta', *tinea* 'gąsienica'), *Fistula* (por. *fistula* 'rura, fujarka'), *Fuzyl* (por. *fusillus* 'piszczel'), *Kabal* (por. *caballus* 'szkapa'), *Umbra Hominis* (por. *umbra* 'cień', *homo* 'człowiek').

3. Uczniowie mali, drobni, niskiego wzrostu są przezywani:

Ankus (por. *ancus* 'łokieć'), *Mika* (por. *mica* 'odrobina'), *Nanusek* (por. *nanus* 'karzeł'), *Pustula* (por. *pustula* 'bańka, bąbel'), *Rekula* (por. *recula* 'drobiazg'), *Umbo* (por. *umbo* 'pępek').

4. Wygląd zewnętrzny jest okazją do tworzenia szeregu ciekawych przezwisk. Najczęściej odnoszą się one do:

a) włosów, np. *Fenuś* (por. *faenum* 'siano'), *Cyncynat* (por. *cinnamatus* 'kędzierzawy'), *Kalwus* (por. *calvus* 'łysy'), *Rufus* (por. *rufus* 'rudowłosy'), *Setoza* (por. *setosa* 'szczotka');

b) twarzy, np. *Beta* (por. *beta* 'burak'), *Facjata Lunata* (por. *facies lunata* 'twarz księżycowata'), *Parma* (por. *parma* 'okrągła tarcza');

c) ust, zębów, nosa, np. *Mala* (por. *mala* 'szczeka, paszcza') *Mulier Edeneja* (por. *mulier* 'kobieta', *edentia* 'brak zębów'), *Stoma* (por. *stoma* 'usta, otwór gębowy'), *Symuś* (por. *simus* 'płaskonosy').

d) cery np. ciemnej, smagłej: *Fuliga* (por. *fuligo* 'sadza'), *Piksa* (por. *pix* 'smoła'), różowej: *Porceluś* (por. *porcellus* 'świnka'), *Sukula* (por. *sucula* 'świnka'); czarstwej: *Wegeta* (por. *vegetus* 'czerstwy, zdrowy', por. też *wegeta* 'przyprawa do potraw').

5. Przezviska osób mających różne wady i niedostatki urody, np.:

Balbus (por. *balbus* 'jąkający się'), *Cykonía* (por. *ciconia* 'bocian'), *Derelonga* (por. *dere* 'szyja', *longa* 'długa'), *Gibus* (por. *gibbus* 'garb'), *Limek* (por. *limus* 'ukośny, zezowaty'), *Loripessa* (por. *loripes* 'krzywonogi'), *Magna Kalwa* (por. *magnus* 'wielki', *calva* 'czaszka'), *Magna Kluna* (por. *clunis* 'pośladek'), *Panza* (por. *pansa* 'płaska stopa'), *Puga* (por. *puga* 'tył, zad'), *Pulchra a tergo* (por. *pulchra* 'piękna', *a tergo* 'od tyłu'), *Turpissa* (por. *turpis* 'szpetny, brzydki'), *Walgus* (por. *valgus* 'koślawy'), *Wykan* (por. *vicanus* 'wieśniak' – przezvisko ucznia nieurodzonego, zaniedbanego w wyglądzie zewnętrznym).

6. Przezviska osób wyróżniających się urodą, np.:

Aster (por. *aster* 'gwiazda'), *Cerwa* (por. *cerva* 'łania'), *Formoza* (por. *formosa* 'piękna'), *Meruska* (por. *merus* 'czysty'), *Tela* (por. *tela* 'gaza').

W grupie drugiej znalazły się antroponimy od cech wewnętrznych, a w szczególności przezviska wyśmiewające:

1. Głupotę, nieuctwo, lenistwo, ociężałość, niepowodzenia w nauce, np.:

Abysal (por. *abyssalis* 'bezdenny', por. też pot. *bezdenna głupota*), *Anotyn* (por. *annotinus* 'zeszłoroczny'), *Awia* (por. *avia* 'babka'), *Baceol* (por. *baceolus* 'głupiec'), *Bardus* (por. *bardus* 'głupi, tępy'), *Bos* (por. *bos* 'wół'), *Fungus* (por. *fungus* 'grzyb'), *Homo Tardus* (por. *homo* 'człowiek', *tardus* 'tępy, głupi'), *Impos Animi* (por. *impos animi* 'słaby na umyśle'), *Ilia* (por. *ilia* 'jelita'), *Iteratka* (por. *iteratio* 'powtarzanie'), *Pater* (por. *pater* 'ojciec'), *Pero* (por. *pero* 'but', por. też powiedzenie „Głupi jak but”), *Pilus* (por. *pilum* 'tłuczek'), *Sempiterna Bowina* (por. *sempiternus* 'ciągły, trwały, wieczny' lub żartobliwie 'tyłek', *bovina* 'wołowa', por. też wul. *dupa wolowa*), *Ura* (por. *ura* 'ogon'), *Waka* (por. *vaca* 'krowa'), *Wetus* (por. *vetus* 'stary, sędziwy'), *Wycielus* (por. *vitellus* 'cielątko'),

2. Cechy charakteru i temperamentu, nawyki, upodobania, sposób zachowania się, np. osoby dokuczliwe, złośliwe, zgorzkniałe obdarzane są przezviskami:

Akula (por. *acula* 'kolec, żądło'), *Cymeksa* (por. *cimex* 'pluskwa'), *Fel Femina* (por. *fel* 'żółć', *femina* 'kobieta'), *Hiruda* (por. *hiruda* 'pijawka'), *Wipera* (por. *vipera* 'żmija jadowita').

Uczniowie lubiący siać zamęt i intrygować, sprytni, napastliwi i agresywni mają nazwy, np.:

Homo Talpa (por. *homo* 'człowiek', *talpa* 'kret'), *Irakundel* (por. *iracundus* 'zapalczywy, gniewny' + kundel), *Kordal* (por. *cord* 'oręż, broń', por. też *brutal*), *Tryta* (por. *tritus* 'sprytny, wyćwiczony'), *Turbat* (por. *turbator* 'wichrzyciel'). W przezviskach uczniowskich odbijają się również erotyczne zainteresowania młodzieży lub ich brak, sprawy płci, wzajemnych sympatii itp., np. *Anilis Reks* (por. *anilis rex* 'babski król'), *Domitryksa* (por. *domitrix* 'pogromczyni'), *Femina Tendykula* (por. *femina* 'kobieta', *tendicula* 'sidło, pętla'), *Jancilla* (por. *Jan* + *ancilla* 'niewolnica, służebnica', por. *niewolnica*

Jana), *Kalcyfikat* (por. *calcyficatus* 'zwapniały'), to przezwisko odnosi się do ucznia, który zupełnie nie interesuje się dziewczętami, por. ucz. *wapniak* 'stary'), *Mimula* (por. *mimula* 'tancerka', jest to przezwisko uczennicy, która lubi „tańce erotyczne”), *Multiwira* (por. *multivira* 'kobieta, która miała wielu mężów), *Puerka* (por. *puer* 'chłopiec'), *Wirago* (por. *virago* 'kobieta o męskim charakterze'), *Wiryca* (por. *vir* 'mąż', to przezwisko dziewczyny uganiającej się za mężczyznami).

Uczniowie ciekawscy, lubiący kłamać, dużo mówić, dziwnie się zachowywać są przezywani, np. *Hokesta* (por. *hoc est* 'to jest, to znaczy'), *Luksat* (por. *luxatus* 'zwichnięty', por. też *fiksat*), *Psitaka* (por. *psitacus* 'papuga'), *Tylia* (por. *tilia* 'lipa', por. też pot. *lipa* 'nieprawda, fałsz').

Natomiast zamknięci w sobie, lubiący samotność, wystraszeni, małowówni są nazywani: *Aper* (por. *aper* 'dzik, odyniec', por. też samotnik), *Inklus* (por. *inclusus* 'odgrodzony'), *Mutuś* (por. *mutus* 'niemowa, milczek'), *Pawora* (por. *pavor* 'strach').

Trzecią grupę tworzą przezwiska od nazwisk. Są to przezwiska pochodzące od nazwiska przezywanego, utworzone w ten sposób, że nazwisko traktują uczniowie jak nazwę pospolitą i tłumaczą ją na łacinę, np. *Betula* (od nazwiska Brzoza, por. *betula* 'brzoza'), *Pulpa* (od nazwiska Miazga, por. *pulpa* 'miazga').

Następny sposób powstawania przezwisk od nazwisk prezentują przykłady: *Albusek* (od nazwiska Białek, por. *albus* 'biały'), *Cyncynek* (od nazwiska Kędziorek, por. *cinnus* 'kędzior'), *Rypski* (od nazwiska Brzeski, por. *ripa* 'brzeg').

Opisowo komponuje się przezwiska typu *Parwa Farina* (od nazwiska Mączka, por. *farina* 'mąka', *parwa* 'mała'). Bardzo rzadko tworzy się przezwiska od imienia i nazwiska przezywanego, np. *Wermiś* (od nazwiska Robak, por. *vermis* 'robak' oraz imienia Michał, a właściwie od jego formy deminutywnej *Miś*).

W czwartej grupie znalazły się przezwiska utworzone od nazw zawodów i wykonywanych czynności, np.:

Agaso 'bardzo sumiennie wykonywał obowiązki dyżurnego w klasie (por. *agaso* 'poganiacz osłów'),

Fuligo 'jego ojciec jest kominiarzem (por. *fuligo* 'sadza'),

Heres 'ojciec posiada duże gospodarstwo rolne (por. *heres* 'dziedzic'),

Lapicyda 'ojciec ma zakład kamieniarski (por. *lapicida* 'kamieniarz'),

Oremus 'był ministrantem' (por. *oremus* 'módlmy się'),

Pistorek 'ojciec jest piekarzem (por. *pistor* 'piekarz, młynarz').

Piątą grupę stanowią przezwiska sytuacyjne. Przyczyną ich nadania były najczęściej jednorazowe zdarzenia lub jakieś szczególne okoliczności, np. *Egzul* i *Fosyl* to przezwiska uczniów, którzy za niewłaściwe zachowanie zostali wyrzuceni z lekcji (por. *ex(s)ul* 'wygnaniec', *fossilis* 'wykopany').

Furfil 'jego ojciec siedział w więzieniu za kradzież (por. *furtilius* 'syn złodzieja'),

Geminata 'mająca siostrę bliźniaczkę' (por. *geminus* 'bliźniak'),

Nonus 'mający ośmioro rodzeństwa' (por. *nonus* 'dziewiąty'),

Notus 'będący nieślubnym dzieckiem' (por. *nothus* 'nieślubny, pozamałżeński'),

Nubil 'ciągle opowiadał, że niedługo się będzie żenił' (por. *nubilis* 'zdatny do małżeństwa', por. też *zeniacz*),

Rapina 'dziewczyna, która została „odbita” koledze' (por. *rapina* 'łup, zdobycz'),

Uluś 'od powiedzenia „ja jestem ktoś”' (por. *ullus* 'ktoś').

CHARAKTERYSTYKA ZNACZENIOWA

Analiza semantyczna przezwisk wykazała, że są one przejawem emocji, obejmują bowiem uzewnętrznienie się osobowości nadawcy w wypowiedzi i spełniają dwie zasadnicze funkcje: a) oznaczeniową – wyróżniają daną osobę spośród społeczności, b) ekspresywną – wyrażają stosunek nadawcy do nosiciela przezwiska i niezależnie od intencji nadawcy ujawniają cechy jego osobowości.

Ze względów semantycznych całość materiału przezwiskowego została podzielona na pięć grup (przezviska od cech fizycznych, psychicznych, od nazwisk, od zawodów i wykonywanych czynności, przezviska sytuacyjne). Większość przezwisk (70%) ma kreację semantyczną, a dokładnie mówiąc jest tłumaczeniem polskiego apelatywu na łacinę. Również zdecydowanej większości antroponimów przezwiskowych towarzyszy ujemne, pogardliwe nacechowanie emocjonalne. Pod względem stylistycznym przezviska te należą do polszczyzny mówionej, potocznej: wiele formacji ma charakter gwarowy, bądź charakterystyczny dla gwary uczniowskiej.

CHARAKTERYSTYKA FORMALNA

Za pomocą środków formalnojęzykowych utworzono 30% antroponimów. Patrząc z punktu widzenia słowotwórczego przezviska można podzielić na następujące kategorie:

I. Przezviska prymarne.

II. Przezviska sekundarne derywowane słowotwórczo:

1) od apelatywów,

2) od nazwisk.

III. Composita:

- 1) zestawienia,
- 2) kontaminacje.

Jak wspomniano wyżej, przezwiska prymarne zdecydowanie przeważają, są one najczęściej przeniesieniami apelatywnego elementu obcego⁵ do klasy nazw własnych (przezwoisk), np. *Aper* (por. *aper* 'dzik'). Przezwiska sekundarne stanowią tylko 30% zasobu materiałowego, ale może w sposób bardziej kreatywny, niż przezwiska prymarne, ukazują, jakie operacje antroponimotwórcze wykorzystano. Najwięcej formacji powstało za pomocą derywacji dezintegralnej i dodatniej (sufiksальной). Najbardziej produktywne były następujące sufiksy: *-a*: *Bacyla* (por. *bacillum* 'laseczka'), *-ek*: *Limek* (por. *limus* 'zezowaty'), *-ś*: *Barduś* (por. *bardus* 'tępy, głupi'), najmniejszą ferkwencję miały: *-ski*: *Rypski* (por. *ripa* 'brzeg'), *-yna*: *Cyceryna* (por. *cicer* 'groch', od nazwiska *Grochowina*), *-sz*:⁶ *Osseusz* (por. *osseus* 'kościsty'). Wśród compositów ciekawymi formacjami są zestawienia, np. *Homo Tabes* (por. *homo* 'człowiek', *tabes* 'wycieńczenie' – to przezwisko chudego ucznia); kontaminacje, w których mogło nastąpić: połączenie dwóch elementów łacińskich, np. *Wanajmago* (por. *vana imago* 'upiór'), połączenie elementu łacińskiego z polskim, np. *Irakundel* (por. *iracundus* 'zapalczywy' + *kundel*), połączenie elementu polskiego z łacińskim, np. *Jancilla* (por. *Jan* + *ancilla* 'niewolnica'); wyrażenia przymkowe, np. *Pulchra a tergo* (por. *pulchra* 'piękna', *a tergo* 'od tyłu'). Bardzo częstym zabiegiem są również adaptacje fonetyczne, np. *Stypula* (od nazwiska *Słoma*, por. *stipula* 'słoma').

Kazimierz Długosz

LATEINISCHE ELEMENTE IN SPITZNAMEN UNTER SCHÜLERN

Der Aufsatz betrifft Spitznamen unter Schülern, die lateinische Elemente enthalten, wobei über 500 Belege aus mehreren Ober- und einigen Hochschulen verwertet werden konnten. Die wichtigsten Ursachen für deren Gebrauch sind im Widerwillen gegen traditionelle, immer noch anzutreffende Spitznamen, im Hang zum Imponieren, aber auch im Bedürfnis, sich aus dem Kollektiv auszunehmen, zu sehen. Die meisten Spitznamen (70%) wurden semantisch kreiert, d.h. verstehen sich als Übersetzung eines polnischen Appellativums ins Latein. Beispielsweise wird ein dicker Schüler *Pera* (zu lat. *pera* (Tasche)) genannt. 30% der Spitznamenanthroponyme bedienen sich der formalen Mittel, von denen das häufigste die Derivation ist. Das mit Abstand häufigste Suffix ist *-a*, z. B. *Bacyla* (zu *bacillum* (Stock)). Unter den Composita kommen Zusammenstellungen am häufigsten vor, z. B. *Homo Talpu* (zu *homo* (Mensch) und *talpa* (Maulwurf)). Seltener sind Kontaminationen anzutreffen, wie z. B. *Irakundel* (zu *iracundus* (rabiāt) + *kundel* (Köter)).

⁵ O podobnych sposobach stosowanych w zapiskach metrykalnych przez księży wspomina E. Breza, *Nazwiska typu Krawiec : Schneider, Bialk : Weiss na Pomorzu Gdanskim*, „Onomastica Slavogermanica” 1988, 16.

⁶ Por. K. Długosz-Kurczabowa, *Formant -us w języku polskim*, „Slavia Occidentalis” 1981, 38, s. 30.